

Elf kanttekeningen bij het verschijnsel klucht

Hans Brans

Kluchten zijn en waren altijd al razend populair. Tegelijk is het ook een ondergewaardeerde en onderschatte vorm van toneel, die vaak wordt afgedaan als 'plat' of 'onderbroekenlol'. In tegenstelling tot komedies, die vaak een hogere status genieten. Hoewel een klucht is iets anders dan een komedie, heeft dat met kwaliteit echter niets te maken.

Wat is een klucht? Wat maakt een klucht leuk? Wat maakt kluchten spelen zo moeilijk? Elf kanttekeningen.

1. Wat is het verschil tussen klucht en komedie?

Iedere klucht is een komedie (ofwel blijspel), maar niet iedere komedie is een klucht. Wat is er specifiek aan deze bepaalde vorm van komedie? Een klucht is meestal tamelijk kort en werkt met uitgesproken types. Een klucht is vooral **fysiek**: de spelers maken meer grappen en grollen met hun lijf of met voorwerpen en niet zelden komt er het nodige geweld aan te pas. Een strikte scheiding tussen klucht en (niet-kluchtig) blijspel is echter moeilijk te maken. Vaak worden komedies door mensen kluchten genoemd, omdat men het niet veel zaaks vindt. Zo'n waardeoordeel is niet terecht. Er zijn goede en slechte kluchten, hoewel er van de eerste soort niet veel zijn. Dario Fo schrijft fantastische kluchten, maar ook 'De zelfmoordenaar' van Nicolaï Erdman is een juweel van een klucht.

2. 'Een klucht is makkelijker'

Niets is minder waar! Een klucht goed spelen is het moeilijkste dat er is. Omdat een klucht fysieker is, vraagt het spel ook veel meer van de lichamelijke beheersing van de speler. Veel grappen moeten opnieuw worden bedacht. Er komt heel wat meer bij kijken dan tekst leren, inleven en samenspelen. Je moet als speler beschikken over een expressief lijf, een subtiel gevoel voor timing en natuurlijk dat moeilijk te definiëren gevoel voor humor.

3. Wat is humor?

'Humor' heeft te maken met het plotseling opdoemen van een ongerijmdheid. Iets kan eigenlijk niet en is ineens toch voorstelbaar. Het onmogelijke blijkt mogelijk. Iets idioots lijkt ineens onloochenbaar waar. Humor licht dus dicht bij verbijstering. Het verschil is dat de reactie volkomen anders is. Bij humor voel je dat het aan jou ligt. Het besef dat je als het ware meer kunt vatten dan je met logica kan verklaren, werkt bevrijdend. Je verstand staat stil, maar je fantasie niet. Bij verbijstering werkt er helemaal niets meer. Maar uitleggen wat humor is, is bijna even hopeloos als het uitleggen van een goede grap. Al onze opvattingen, voorstellingen, frustraties en verlangens hangen er mee samen en die zijn nu eenmaal zeer tijdgebonden. Niets verandert dan ook zo snel in het theater als de klucht. Waar men zich vijftig jaar geleden slap om lachte, is vandaag de dag al achterhaald.

4. De wereld op z'n kop

Komedies en kluchten zetten de wereld op zijn kop. In het serieus drama gelden er bepaalde 'positieve' waarden. Bijvoorbeeld integriteit: liegen mag niet. In een kluchtig stuk als 'De knecht van twee meesters' daarentegen weet de knecht door leugen en bedrog zich tot het einde toe te handhaven. Het publiek leeft met hem mee en hoopt dat hij het redt. Dat doet hij dan ook. Hier geldt dus - *for the time being* - de omgekeerde, 'negatieve' waarde. We weten weliswaar dat liegen niet mag, maar tijdelijk gunnen we het personage graag dit morele gebrek. We willen wel eens zien hoe hij zich eruit redt. Daarbij spelen niet zelden onze heimelijke wensen mee: wie zou de zaak niet eens willen flessen als hij de kans kreeg?

In de klucht is het hoofdpersonage steevast behept met een ondeugd als egoïsme, leugenachtigheid, domheid, hebzucht, ongegeneerde geilheid, dikdoenerij - kortom, met van alles waar wij niet zo'n last van menen te hebben.

5. Het publiek is superieur

Essentieel voor de klucht is dat het publiek superieur is aan het toneelpersonage. Wij zijn niet zo, wij weten wel beter. Tenminste dat willen we graag denken. Misschien weten we ergens wel dat we zelf ook niet altijd even verstandig zijn, maar we zien die gebreken veel scherper (en liever) bij de burens...

Een klucht is een lachspiegel, waarin anderen ons laten zien hoe het niet moet: advocaten, ambtenaren, hoge heren, 'vrije jongens', handelaren of dieven. Vertegenwoordigers dus van een bepaalde groep waarmee wij ons beslist niet identificeren. Alleen wat zij willen, en de brutaliteit waarmee ze hun wil doorzetten: dat zouden wij 'ergens' ook wel willen.

6. Onveranderlijk, onaantastbaar en onweerstaanbaar

Het personage in de klucht is onveranderlijk en onaantastbaar. Net als een stripfiguur leert hij niets bij en gaat hij vrolijk verder vanuit dezelfde gebreken. Hoe gewelddadig het lot ook is dat hem treft, aan het eind krabbelt hij overeind en gaat ongedeerd zijns weegs.

De volharding waarmee hij zichzelf blijft, maakt hem onweerstaanbaar sympathiek. Maar omdat hij zich niet aanpast en nooit leert van zijn ervaringen belandt hij in situaties die wij absurd vinden. Met een ijzeren logica handelt hij consequent vanuit zijn aard. Een tijdlang gaat het publiek mee met die logica maar dan zien we ineens hoe absurd het is om zo te blijven handelen. We lachen om iets dat we tegelijk absurd en logisch vinden. We lachen om het onmogelijke, het ongerijmde, dat op het toneel toch werkelijk bestaat. Humor is inzicht zonder besef.

7. Waarmee maak je humor op het toneel?

Humor maak je met woorden, met je lijf of met beelden - of met een combinatie van deze drie. Verbale humor vindt je vooral in komedies: woordgrappen, overdrijvingen, misverstanden, herhaling, enzovoort.

Fysieke humor is de belangrijkste vorm van humor in de klucht. Met ieder lichaamsdeel kun je humor bedrijven: gekke bekken, onwillige armen, bungelende benen, jubeltenen, een dikke buik of kont, wapperende oren, een buitenformaat neus en ga zo maar door. Lelikhed is een pre. Je hoeft niet per se lenig te zijn, maar het helpt wel. Waar het om gaat is beheersing, inventiviteit en vooral timing.

Visuele humor komt ook vaak in kluchten voor, zeker als ze de absurdistische kant op gaan. Vooral dingen die niet kunnen doen het goed. Dingen - ook mensen - die zomaar veranderen in iets anders, die ineens verschijnen of verdwijnen. Voorwerpen die totaal misplaatst zijn, die ineens een eigen leven gaan leiden, of die volledig buiten proportie zijn (zeg maar: veel kleiner, of veel groter dan de voorwerpen in hun omgeving of dan 'normaal').

8. Wie bedenkt het?

In het theater wordt verbale humor verzonnen door de schrijver. Fysieke humor wordt vooral bedacht door de spelers en in mindere mate door de regisseur. Visuele humor is vooral afkomstig van de regisseur en de vormgever. Die drie te laten samenwerken is de kunst.

9. Sommige spelers hebben de lach aan hun kont

Dat zijn de beste kluchtspelers. Ze hebben gevoel voor humor en een aangeboren talent om de juiste beweging op het juiste moment te maken. Timing heet dat. Voor een regisseur is het onbegonnen werk om dat voor te doen of uit te leggen. Je hebt het of je hebt het niet. Een komisch lijf zit tussen de oren, of beter gezegd: in je karakter. Het is als met het vertellen van moppen: een goede moppentapper kan mensen om de flauwste grappen laten lachen, terwijl een kruk een ijzersterke bak nog kan verprutsen.

Toch kunnen goede komedianten alsnog een mooie klucht verpesten. Bijvoorbeeld door hun

medespelers 'weg te spelen' of door zichzelf belangrijker te maken dan hun personage of de situatie. Je moet je capaciteit ondergeschikt kunnen maken aan een gezamenlijke doel. De leukste thuis is dat niet altijd op het toneel.

10. *Wat is door de eeuwen heen het meest populair in kluchten?*

Van Aristofanes tot André van Duyn zie je in kluchten steeds drie constanten terugkeren: geweld (bij voorkeur zinloos!), seks en gezag. Waarom die drie?

Kluchten willen de wereld op z'n kop zetten en neigen daardoor naar anarchie. Er wordt van alles onderuitgehaald, afgebroken of overtreden. Daarbij gaat het om dingen die verboden zijn door de wet (gezag) of door de moraal (met name de seksuele moraal) en om verboden wensen, dromen, machtsfantasiën. Zelfs de meest rechtschapen toeschouwer, die 'bij daglicht' helemaal de wet en de maatschappelijke orde is toegegaan, fantaseert wel eens dat hij zijn baas de hersens inslaat, de buurvrouw neemt of de belasting tilt. In de klucht daar kan dat en de personages komen er meestal nog mee weg ook. Kluchten hebben dus enerzijds te maken met de ongebreidelde (dus asociale, egocentrische) verlangens van het individu, maar tegelijkertijd test het personage dat zich ongestraft uitleent de geldigheid en zin van een bepaalde norm, moraal of wet.

11. *Waarom lachen mensen eigenlijk?*

Uit angst, wordt wel gezegd. Maar dat is een beetje kort door de bocht. Mensen lachen niet op het moment dat ze bang zijn. Wel biedt humor een ontsnapping uit onoplosbare tegenstellingen. Bijvoorbeeld tussen verborgen wensen of neigingen aan de ene kant en de eisen van wet en moraal aan de andere kant. Of tussen wat we wel begrijpen en wat we niet begrijpen van de wereld, de kosmos of 'het leven'. In al die tegenstellingen schuilt onrust en onzekerheid en dus angst, want een mens verdraagt niet zoveel onzekerheid. Maar in de klucht, of in een goeie mop, kan de onoplosbaarheid van een tegenstelling in een klap verdampen. Het kan niet, of het hoort niet, maar het gebeurt toch. Humor is - in ieder geval op de korte termijn - het beste verweer tegen tegenstellingen die onoplosbaar lijken en die ons daardoor angst in boezemen. Lachen is een bevrijding uit de ongerijmdheid van het leven. En daarmee heeft het een helende, verzoenende werking. Lachen is gezond.